

Женска ношња у Змијању.

Милан Караповић.

Costume de femme à Zmiyagné.

Milan Karanović.

Бавећи се антропогеографским испитивањем насеља и порекла становништва по методи професора Цвијића нарочито сам обраћао пажњу као кустос Сарајевског Етнографског Музеја на ношњу, њене типове, географску распострањеност са прелазним варијететима. Тога сам се укратко дотакао у своме раду »Поуње у Босанској Крајини«¹⁾.

За три године краћег боравка у Змијању испитао сам женску ношњу. Да буде што прегледније и јасније, узећемо овај ред при излагању: Положај и границе области; I. општи утисак ношње, опис ношње девојке, младе, средовечне и старије жене и њене разлике и засебно опис сваког комада; II. Материјал и начин израде; III. Кићење; IV. У завршним разматрањима на основу до сад сабраног материјала дотаћи се порекла ношње и разних утицаја.

Област Змијање и њене границе. Северозападни део Босне од Јајца до Градишке и Тромеђе Далмације, Лике и Босне познат је под именом Босанска Крајина. Змијање је њен источни део и то међувође река Врбаса и Сане, а између вароши Јајца—Бање Луке и Кључка и Санског Моста. То је област, из које је узимао грађу за своје приповетке даровити етнографски приповедач Петар Коџић. Може се рећи, да је он открио ову етнографски свежу и интересантну област и књижевним и научним круговима и читалачкој публици.

Змијање се узимаје у више значења. Највећи описег има по Петру Коџићу: међувође река Врбаса и Сане од Пливе до планине Козаре. То је по традицији Змијање пре Косова, где је кнезовао војвода Рајко, који је водио Змијањце на Косово²⁾. У Змијање неки рачунају села од планине Димитора до Бање Луке. То зову и Бањалучка Врховина. Још под ужим значењем Змијање се узимаје низ села — турски речено: Кол Змијање или Змијањ-кол — од Чајавице у Подравничком Пољу до Кадине Воде. Неки шта више сматрају, да је село Ратково право Змијање. На основу свестраног антропогеографског испитивања по методи професора Цвијића узето је Змијање у ширем значењу. То је висораван

¹⁾ Српски Етнографски Зборник »Насеља и порекло становништва« књ. 20. стр. 382. и 383.

²⁾ Петар Коџић: Јауци са Змијања стр. 7.

названа Бањалучка Врховина, Подрашничко Поље, Герзовачка Подгора, околина Mrkoňića Града (Варџар Вакуфа), која се терасама, косама и уским поточним долинама спушта рекама Сани и Пливи. Од средње је Босне одваја низ високих горских коса са прашумама. Са северном Далмацијом везано је Змијање и привредно и трговачки са друмом, који су Римљани употребљавали, а то је преко Бравског Поља—Оштреља—Уначке Жупе. На северу је Змијању ужа област Тимар у сливу Гамионице у Сану и област Лијевче, села у сливу Врбаса у Саву.

I. Опис ношње. Пре него почнемо да описујемо ношњу девојке, млађе, средовечне и старе жене, њене разлике и посебно опис сваког комада ношње, потребно је у најкраћим потезима описати утисак, који та ношња чини и на случајног путника-пролазника и на пажљивог испитивача.

1. Општи утисак. Пажљив испитивач, кад дуже времена посматра змијањску женску ношњу на сеоским црквеним зборовима, занесе га њена лепота и сликовитост. Јер ту има прилике да види на стотине девојака и жена, кад су обучене у свечано одело, које зову зборарско или цркварско рухо. Највише засењава очи шаренило различитих везова на белом платну, за које се рекне, да је бело као препадани снег. Не зна се, што пре да погледате или што више посматрате: да ли различитост и лепоту везова на рукавима, недрима и марамама на глави и симетричност геометријских шара, или прелевање уметнички сложених и складних боја. Или да се дивите изразитости струка и стаситости ових планинки у горњој сукненој хаљини — зубуну — без рукава, који се не сапиње, свакако из тежње, да се што више истичу везови. Нарочито свраћа пажњу подну зубана комад плаве чохе, широк за подланицу, са свиленим везом, изменично са златпотканим и сребренотканим тракама и стакленим бобицама — ђинђувама — различних боја, јер то се све блешти на сунцу. Не зна се, да ли више заноси очи предњи застор — прегача — са утканим шарама пробраних и сложених боја; или беле мараме — бошче — на главама жена и на широко ситан вез са широким комадом црвеног платна — мавеза — и комада плаве чохе, а раширене је бошча на леђима, штоно рекну, као лабудова крила. Блиста се накит од старог сребреног новца на прсима, капи и низ косу девојака и на прсима и пасу — тканице — млађих жена: све је то са укусом и пажљиво израђено и чини дивну хармонију кроја, различитих везова са свилом и вуницом и уметнички пробраним и сложеним бојама на овим кршним и наочитим планинкама. Чисто је невероватно, да је то све смишљала и израђивала жена, која не зна ни читати ни писати. Није ни чудо, да су две Београђанке, које су трошком Краљевог Фонда за народно просвећивање одржале у лету 1925. низ предавања у овим крајевима, рекле у једним београдским новинама, да жене ових крајева тако обучене изгледају ко краљице.

И приповедач Петар Коцић уносио је лепоту ношње у своје приповетке. Тако у причи Са збора: »Ступали су мушкарци, а за њима се низао овећи осук женске чељади у чистим бијелим рубинама. Кроз рану, јутарњу свјежину бјеласале су се и лепршале женске бошче, бљештали се и преливали на младинским и дјевојачким пуним њедрима свијетли и влажни гердани и цревени или фесови на мушким главама¹⁾. Интересантно је, да Петар Коцић у својим

¹⁾ Петар Коцић: С Планине и Испод Планине књ. III. стр. 87

приноветкама не спомиње ни једном речју лепоту најснажнијег краја, а то се нарочито допада страницима.

2. Девојачка ношња: Женско дете, како одрасте, почне мати па девојачки начин чешљати и облачити. Поготово, кад одрасте за удаје »зађе војчи се«, почне је мати водити цркви на збор и сеоске пролетне и летне састанке због маслених житних молитава. Девојка на удају (Сл. III. 1. и 2.)¹⁾ обучена је овако: До тела је дуга бела кошуља са широким рукавима.. На рукавима (Сл. I. 2., IV. 4.) је широк вез од крсташких јабука. Опасана је напред са прегачом колашицом (Сл. I. 5.) и иверачом (IV. 7.) и тканицом (Сл. I. 4. и IV. 5.), на којој су изменјени низови сребрених новаца — цванцика — са везом свиленим (Сл. IV. 6.) по комадима плав ечохе, које зову »риза«. На леђима је бела сукнена хаљина без рукава, која се зове »зубун« (Сл. V. 4.) и подну те хаљине све до пазуха с обе стране широк свилен вез (Сл. V. 5.) и са стакленим бобицама — ћинђувама — прошаран и са златним тракама (Сл. V. 6.). На глави је фес или капа од чохе, накићена сребреним новцима (Сл. III. 5.). Код девојака из имућнијих кућа на прсима је гердан од сребрених новаца (Сл. VI. 6.). Косу плету у две плетенице: једну изнад чела и уплећу је у већу плетеницу, коју спуштају низ леђа са низом сребрених новаца. На ногама су чарапе и пртглавци са широким свиленим везом по комаду плаве чохе и опанци сарајевске кајишлије. У новије време се све више кројем и обликом приближују ципелама. Зими носе дугу сукнену хаљину са рукавима, коју опасују тканицом (Сл. IV. 5.), а преко те хаљине облаче зубун (Сл. V. 4.).

3. Младинска ношња: Жена првих година иза удаје зове се »млада« и сви је укућани тако зову не спомињући јој крштеног имена. Тако је зову све док се не ожени други члан у породици. Тада почну нову младу звати »млада«, а старију именом. Често је преостану звати »млада«, чим роди дете. Чује се, где и старији људи зову своје жене из мазности »млада«. Разлика је у ношњи девојке и младе (Сл. I., II. и VI. 3., 4.) само у томе, што млада има: на глави широку белу мараму, зубун модро обојен и на други се начин чешља.

Девојци, пре него је поведу сватови на венчање, расплету косу на девојачки начин оплетену. Кад после венчања дођу младожењиној кући, уведу је жене у зграду и ту јој сплету косу као жени у две плетенице, које носе низ ирса. Један је бич косе иза уха до лица. Све то има ритуално значење са известним магијским тежњама. На глави се место феса или капе повезује »бошча«, (Сл. I. и II. 1. и V. 1.) нарочито искићена везом и црвеним мавезом. Зове се »младинска бошча«. Због тога се каже »покрити главу« у смислу удати се²⁾.

4. Средовечна и старија же на. Млађа жена сребрен накит све више забадајује. Више се испољава на прсима широк вез мрке боје. Место широке црвене траке око бошче — мавеза (Сл. V. 2. и 3.) — долази овтока од плаве чохе или без икаквих додатака. Само у свечаним згодама носи младински китњasti зубун. И прегача је са мање грађе и у загаситијум бојама. У коси је уплетена и вуница.

¹⁾ Са римским бројкама означен је број слике у приложеним фотографским снимцима, а са арапским делови те слике и делови ношње.

²⁾ Кад се хоће да истакне за једну жену, да се слабо удала, рекне се: »Удала се, да покрије главу«.

5. Опис сваког комада. Изложен је опити утисак змијањске женске ношије са црквених зборова и свечаних згода, разлике у ношњи девојке, младе, средовечне и старије жене, а ради веће јасноће описаћемо засебно сваки комад одела и његове делове, из којих се састоји.

Копуља (Сл. I. 6., II. 4., IV. 1.) је од ланеног платна, а дуга је до глезња. Делови су јој: везена јака (Сл. IV. 2.); везена »крпа« (Сл. I. 3. и IV. 3.) назvana тако из патријархалне срамежљивости и пристојности; широко везени рукави (Сл. I. 2. и IV. 4.) са тракама црвеног памука — мавеза —, а завршавају се ресама — поткићем — од плаве вунице. До скора на копуљи није било ништа куповног. У новије време купују и памук, готово платно са крупним жицама, а за вез нарочито израђену вуницу.

Прегача (Сл. I. 5., IV. 7.) се после кошуље најпре опасује. То је део ношије, којим се жена застире напред и сматра се за непристојно, кад жена не припада прегачу. Дуга је до испод колена, а у новије време све је мања и са мање боја у шарама. Разликује се: коланица (Сл. I. 5.) и иверача (Сл. IV. 7.). Састоји се од сукненог комада са утканим шарама у вишој боји (Сл. IV. 7.), реса од плаве вунице — поткића (Сл. IV. 8.) — и златоткане траке (Сл. IV. 9.) са низом стаклених бобица — ђинђива — разне боје. Лети, кад раде у њиви, носе мање прегаче са дуљим поткићем припослане на боку, да им је спретније у сагибању и уопште у раду.

Ткааница (Сл. I. 4., IV. 5.), плетена од вуненог плетива, за то нарочито обоженог, којом се женске свију доби опасују. На предњем делу ткаанице испод крие (Сл. I. 3. и IV. 3.), а изнад прегаче (Сл. IV. 7.) налази се низ сребрених новаца — цванцика (сл. I. 4.) и комади плаве чохе са свиленим везом (сл. IV. 6.) седефима и ситним стакленим бобицама — ђинђувама — разних боја.

Зубун (сл. II. 3. и V. 4.) је горња сукнена хаљина без рукава. Не сапиње се вероватно из тежње да се истиче: вез на прсима, китњастост ткаанице, шаре на прегачама и сребрен накит. У зубуну је израђен и струк и стаситост жене. Код девојака је беле боје, а код жена затворено плаве боје. Састоји се од сукна, које је изваљано у ступи и »пришава« од »грађе«. То је поширок комад плаве чохе (сл. V. 5.) са свиленим везом и златнотканим и сребреноцканим тракама (сл. V. 6.) и са ситним стакленим бобицама — ђинђувама — разних боја наоколо од пазуха до пазуха и подну зубана. У новије време све је краћи и са ужим везом.

Гердан, (сл. III. 6.) вишо низова сребрених пар — цванцика — на једном комаду коже. Сматра се, да је потпуни гердан од девет ступаца, а по дну ниска талира крсташа. Жене и девојке сиромашнијег стања, које не могу имати гердан, имају ниске под вратом и низ плетеницу косе на комаду коже. Гердан ноше девојке и младе првих година. Престану га носити, кад и мавез црвени.

Капа (сл. III. 5.) је код девојке фес или мала далматинска капа од црвене чохе, накићена сребреним парама. До скора су носили на капи два цвета, који имају извесну сличност са капом Осаћанке код Сребренице.

Бошча (сл. I. 1., II. 1., V. 1.). је већа крпа белог платна квадратаста облика, које жене ноше на глави. Рогљеви су бошче на леђима у Раткову разашети, а у околини Мркоњића Града (Варџар Вакуфа) сапети. Пре 50 г. бошчу су ткале од кетена, а после су их куповале готове од памучног танког платна. На бошчи је широк вез и пришав од широке памучне црвене траке — мавеза

(сл. V. 2.) — и од памука оплетне керे (сл. V. 3.), коју купују готове у дућанима. У новије време место мавеза међу траке плаве чохе због тога, што су изгустирали дрочећу првеницу боју мавеза.

Хаљина је дуга сукнена хаљина за зиму. Носе је и жене и девојке и по њој се опасују. Кад подлазе цркви преко хаљине облаче зубун. Носе је жене свих доба и то девојке беле боје, а жене ~~одјене~~ у црно.

Чарапе су плетене од вуне, која се за то по жељи обояти. Има их две врсте: Скендерке и Бугарке. Скендерке су са широким пришавом плаве чохе и свиленим везом, измешано са стакленим бобицама — ђипијувама — разних боја, а бугарке са уплетеним шарама. ~~(Са истим су шарама и натикачи на прстима тако, да се види свилен вез по ризи.)~~

Опанци су опутњаци, које сами израђују и кајишиље сарајевске, првенице боје. Нарочито се истиче китњастост обуће и њеног веза у тим опанцима. У новије време све више улазе у моду опанци, који се приближавају облику чипела.

Клашње, дуге чарапе до колена носе старе жене. Зову их и бјечве.

II. Материјал и начин израде. Материјал, од кога се израђује женска зимњајска ношња, дели се на двоје: што сами производе и куповно. У материјалу, који сами производе, разликује се: пртенина и сукненина. Један део грађе за накит сами израђују, већи део купују. Најпре се израђују тканине, а после се кроји и шије одело.

1. Прутенина. У пртенину спада платно, од кога кроје кошуљу (сл. I. 6., II. 4., IV. 1.) и бошче (сл. I. 1., II. 1., V. 1.). Оно је од кетена и конопље. Кад одрасте и дозоре кетен (лан) и конопље, чупају их и одсекају: код кетена главице са семеном, код првог чупања конопаља одсекају врхове, а код другог главице са семеном. Моче их у стајаће воде језера и локве, где се »киселе« неколико дана. Многа су села и њихови крајеви прозвани по томе Мочила. После 8 до 15 дана ваде се из воде и суше их разастрте на сунцу. Где је село оскудно водом и локвама, ту »киселе« на роси. То траје два пута дуже. Влакно је загаситије, само је чвршће и мање се трга, него оно што се кисели у мочилама. Из тога долази у справу од дрвета, која се зове ступа. Једна жена узме ручицу кетена или конопље, међе у ступу и држећи окреће и треска, а девојка и млађа жена, које су јаче, попну се на ступу, па журно и снажно отвара и затвара ступу. Из тога пролази кроз трлицу, да се издвоје и најситнији остатци поздера. Том приликом одваја се влакно у повјесмо и кучине, а од кучине се савија кудеља. Повјесмо се обавија око преслице, а кудеља се привеже на преслицу и преде. Жица се за основу преде тања, а за потку дебља. Са вретена се најпре смота на распак. То се зове мотовило и тада се пари у лукшији и бели. После га са витла савију у клупка и уснива (снују) основу, увлаче у брда стана, који зову тара. Платна ткају у два и четири нита, према томе су и удешена брда. Потку омотавају у чунке. Пређа се удешава друкчије за платно, а на други начин за пешкире и бошче. Платно беле све дотле, док није бело, што но рекну, ко препадани снег. После кроје од њега рубине: женске кошуље, а за мушки гаће и конзуљу. У новије време купују све више памук или готово куповно платно.

2. Сукненина. Све од вуне израђено зову тим именом, а то су: прегача (сл. I. 5., IV. 7.), зубун (сл. II. 3. и V. 4.), тканица (сл. I. 4. и IV. 5.), хаљина,

чаране, приглавци, натикачи. Од покривача: печа за коња и биљци за покриваче. Све од вуне израђује се овако: вуна се стриже са оваца после Ђурђевдане. Опера се и осуши, затим се испече на руку. На гребену се издвоји влас за зубуне, грађу за накит, а остало за чаране и биљце. Преду према намени и ткају као платно. Пређу за прегаче (сл. I. 5. и IV. 7.) и за тканице (сл. I. 4. и IV. 5.) обое пре употребе. Сукно за зубуне и хаљину иде у ступу за ваљање сукна. Од опредене се вуне плету чаране, приглавци, натикачи.

3. Грађа за накит. Дели се у двоје: грађа за накит, коју сами производе и израђују и куповна грађа. Од грађе су за накит, коју сами израђују, вуница за вез од најфинијих делова вуне, тако зване власи, која је обојена по жељи и намени. Од тога је вез по кошуљи (сл. I. 2. и 3., IV. 2., 3. и 4.) поткиће (сл. IV. 8.) на прегачи (IV. 7.), мушки торбакови. — Куповна је грађа: комади чохе, коју зову риза (сл. IV. 6. и V. 5.), свила за вез, пашамани (златноткани и сребреноткани у сл. IV. 9. и V. 6.), стаклене бобице — ђинђуве — разних боја, керице на боишчама (сл. V. 3.), комади чохе и мавези (сл. I. 7., II. 2. и V. 2.). Све се зове једном речју: грађа.

4. Куповина грађе. Женске из познате патријархалне срамежљивости и повучености нису одлазиле никада у вароши. Тиме се развила тако звана носајачка трговина. Трговци, које су звали: носалице, бисажери и одалице, гонили су товар те робе по селима од куће до куће и подмиравали жене са робом. Из окупације Босне почело је нестајати тога начина трговања, јер су жене одлазиле у оближње вароши и куповале, што им треба. Пред Светски Рат почеле су заметати трговине и у сваком селу. Ту су жене куповали грађу, кад им не могне дотећи оно, што су куповале у варошима.

5. Боје. У материјал за накиће спадају и боје и како се оне спровљају. На ношњи се виде ове боје: црно, модро, зелено, црвено и црвенкасто. Црна боја се спровља од коре јасенова дрвета (*Fraxinus excelsior*) и каже се за таку боју мориморити¹⁾). Зелена се боја спровља од траве, коју зову »Српак«. Жута је боја од руја (*Rhus cotinus*), црвенкасто-смеђо обојена вуница за вез по недрима и рукавима од коре плода зеленог ораха (*Juglans regia*), а плава од плавог камена »чивита« (Cu S O_4).

III. Кићење. Кићење женскиња прастарог је порекла. Као да је тиме тежња: да при сусретању изазове пријатан утисак и пријатно расположење; да се покаже, како је вредна и уменша, па да се више цени и уопште да се допадне. Разликују се: бојадисање, кићење металне вредности, иверање и везови. Везови су различити: вез по платну и вез по комадима плаве чохе, која се зове риза.

1. Бојадисање. Пређа од вуне обоји се по жељи пре, него се почне даљња израда и то код ових комада ношње: прегаче (сл. I. 5. и IV. 7.), тканице (сл. I. 4. и IV. 5.), чарала и торбакова. Исто тако се пре обоји: вуница за вез по рукавима и недрима, поткиће за торбакове и прегаче (сл. IV. 8.). Пре него се пришије грађа за накит, коју зову »пришав«; обое се: зубуни, хаљине, гуњеви и шалваре.

2. Накићење металне вредности. То су гердани (сл. VI. 6.) од старих сребрених новаца — цваница — и са једним редом крсташа талира по

¹⁾ Познати публициста и радник на народном просвећивању Адам Прибићевић рече ми, како за нека села у Банији задиркујући им становништво веле: »У томе се селу море вране«.

дну. Потиун је од девет ступаца. Носе тај сребрен повац на тканици (сл. I. 4.), левојке на канама (сл. III. 5.), а низ косу и младе и девојке. То је пакиће нека врста мираза удавачама. Оне, које могу да понесу гердан, зову «Герданунце». На светлућање сребреног повица на сунцу и на звецкање у ходу и колу много обрађају пажњу момчад и певају: »Гердан звечи моје срце јечи, гердан куџа моје срце пуџа«.

Колика је тежња тој врсти кићења, види се из овога: кад се ко у старо време одметне у хајдуке у гору, после извесног времена хајдуковања окити и капу и подкољенице тим сребреним парама и то се нарочито наглашава, кад се прича о хајдуцима. То је кићење у уској вези са варварском отмицем и куповином девојака, чији се трагови запажају и одржавају у Змијању све до данас.

3. И в е р а њ е. Шарање прегача или уткивање шара при њиховом ткању зову »иверање« и »иверати«. Иверају још и торбе, бисаге и торбакове. Претпоставља се, да је грађа према жељи пре обојена.

4. В е з по п л а т н у . По платну везу вулицом, која је обојена у плаво, зелено, смеђе, и то: на рукавима (сл. I. 2. и IV. 4.), недрима (сл. I. 3. и IV. 3.), по рубу (сл. IV. 2.) и на бошчама. Ту сујабуке, грane, ориаменти, урнеци. Сада је све плаво и црно, а негда је још било и зелено и црвенкасто смеђе. Све се више та грађа за вез купује готова у трговинама. Везу не с лица, него с наличја.

5. В е з по р и з и . Ризом зову комаде плаве чохе, па којима се везе свилом разне боје. Тада се комад зове »пришав« и пришива се на: зубуне (сл. V. 5.), тканице (сл. IV. 6.), чарапе, натикаче, муніке хальстке и поткољенице. Свакако су то остатци средовековне властеоске ношње.

6. В е з и љ е , в е з о в и и п а ч и н р а д а . Најбоље везиље уживају глас не само у своме селу, него и у целој околини. О њима се прича о зборовима, кумалима и свадбама и истичу их за угледање. Од њих узимају узоре, оне смишљају нове везове, комбинују јабуке и отпочинују рад младим почетницима. Виде се често код оваца девојчице, где везу и то сналића, а не лица. Даровита и страствена везиља везе покрај слабе светlostи ватре на огњишту, па чак и на месечини. За гласовиту везиљу прича се ово: Кад намисли да отпочне нов вез, надајој се на мисли и целу ноћ не може да спава. Заспе пред зору и сања вез. Сутрадан отпочне нов вез, којему се сви диве и причају, како је смишљен. Таки одпочеци служе за узорак. Кад која везиља успе и у везу на рукавима и недрима, а нарочито у уткивању шара код прегача (сл. I. 5. и IV. 7.), зову те комаде са шарама или по роду, из кога је везиља, ређе по селу из кога је. Ситан и успео вез на рукавима (сл. IV. 4.) и недрима (сл. IV. 3.) са кошуље (сл. IV. 1.) везла је у три боје: плаво, зелено и смеђе, пре 40 г. Анђа Милосавића из Кмећана више Манастира Гомионице, а кћи Ђуре Зељковића из змијањских Вилуса. По дну рукава (сл. IV. 4.) виде се јеле и оморике, извезене у бојама, а у позадини бели се снег. Шаре на насловној страни узете су са рукава, које је везла пре 70 г. Петра Радановића, рођена Божића, из Дујаковаца.

Нарочито се ценила девојка, која носи у руку што више различито везених кошуља и више ишараних прегача. По томе се ценила њена вредноћа и умешност. У новије време иза Великог Рата опажа се, да се тиме не задовољавају млађи људи. Видели су у рату разне крајеве, па се јадају на жене, да на везење много времена троше. Тиме занемарују остали кућни ред и рад, какав су видели код света, који немају толико везова. За везове у Змијању све више

опада интересовање. Изостављају се боје црвенкаста и зелена и остаје се код плаве боје од плавог камена »чивита«. Може да се ирати одступање од старог начина и прелаз грађанској ношњи.

Да се види како и Змијањка уноси у вез и душу и срце и најсуптилнија и најфинија осећања, па и осећање сестринске љубави према брату — љубави, која је највише онеvana у нашим народним песмама — доносимо места из пре-красне народне песме: Милета и Милица. Херцег Степаншаље војску преко мора, у којој су брат Милета и сестра Милица. Толики је јад сестре био за братом, да је: »Сузама је море замутила, а јадима заустави лађу«, па преклиње брата:

»Окрени се мој рођени брато,
Да ти видим твоје б'јело лице,
Да ти лице и рукаве везем,
Твоје очи у моја њедарда
Куд год ходим, да све тебе жалим¹⁾.

IV. Завршна разматрања. Сва је прилика, да је овај тип женске ношње, који се до данас очувао у Змијању, пре 60 до 100 г. био раширен по северној Далмацији с Буковицом и Равним Котарима, у целој Босанској Крајини, Лици и Банији и све везано са коридором ношње за Жумберак у Крањској. Из Лике је потискивала тако звана »крањска ношња« и уопште утицаји европске женске ношње. Те области нису још детаљно антропогеографски и етнографски испитане, па је прерано доносити закључке о географској распострањености тога типа и његових варијетета. Судећи по називу »риза« за комаде чохе са свиленим везом, а то је по историјским споменицима назив једног властеоског одела, може се са доста вероватности закључивати, да су то остатци утицаја средовековног властеоског одела. То су делови на збуни (сл. V. 5.), теканици (сл. IV. 6.), чарапама.

Овде се у Змијању запажају три културна утицаја: медитерански преко Јадранског Приморја, Далмације и Лике; средњоевропски преко Панонског Базена и Славоније и утицаји балканске културе патријархалног режима са нешто источњачких утицаја. Овде се сучељавају, међусобно преплећу и потискују. То се огледа на цеој материјалној и духовној култури, па и у ношњи. Од Раткова у Змијању, као од каквог центра, запажају се звездасто са прелазним варијететима ове разлике: у бојама одела, начину чешљања, повезивању марама, кућњем намештају. Тако су: према реци Сави у Лијевчу бошче са широким црвеним мавезом; према Котор Варопшу и Милан-Кнезини са вишебоја у везовима; према Јању и Скопљанској Жупи са прелазом ношњи Средње Босне; према Бјелајском Пољу, Уначкој Жупи и Грахову утицаји Лике и Далмације, а према Тимару око Приједора, Кнешпољу и Средњем Поуњу може се пратити, како постепено нестаје змијањске ношње са прелазом грађанској ношњи.

Из рата почиње и у Змијању нагло да се губи ова женска ношња. Везене рукаве скидају с кошуља. Они и прегаче постају трговачки артикл, које купују љубитељи везова из оближњих вароши, попуњавају свој собни намештај јастучићима од рукава и везовима по зидовима соба. Чак и по која стран-

¹⁾ Бук Карадић: Српске народне песме књ. V. (државно издање) стр. 577.

киња из бела света сврати аутом у Мркоњић Град (Варџар Вакуф) и покушује руцаве и прегаче на пазару и дућанима, јер и трговци то купују и продају у дућанима. Највећи је избор те старе змијањске ношње у трговини Ристе Мудреновића у Мркоњић Граду.

Владислав Скарић у својој расправи »Норијекло православног народа у сјеверозападној Босни«¹⁾ дотакао се сличности боја у везовима у северној Далмацији, Босанској Крајини и Скенској Црној Гори, наговештавајући да би то могло бити у вези са пореклом становништва. Та хипотеза Скарићева добива све више вероватности, нарочито кад се упореди крсташки вез на рукавима Змијањке са крстовима на одежди архиепископа Данила у Пећкој Патријаршији²⁾ и види њихова сличност.

Задаћа је даљег рада на етнографији, да се прибирањем етнографске грађе и студијом установи, како се формирао овај тип ношње и колико су на то формирале утицаје миграције, које је изазвала инвазија Турака на Балканско полуострво.

Résumé.

L'auteur de cet ouvrage, conservateur du musée ethnographique de Sarajevo, en faisant des recherches de géographie humaine en Bosnie d'après la méthode du géographe Cvijić a porté surtout son attention sur le costume national, ses différents types, son étendue géographique, avec ses variations successives et son origine. Les recherches que l'auteur a faites sur le costume des femmes dans la région de Zmiyagné sont exposées dans cet ouvrage dans l'ordre qui suit: situation de la region et ses limites; I. description du costume de jeune fille, de femme d'âge mûr et de femme âgée et leur dissemblance; II. leur matériel et leur façon; III. leur ornement; IV. l'hypothèse de leur origine.

La région et ses limites. — Zmiyagné est une région dans le nord-ouest de la Bosnie qui s'appelle Bosanska Krayina. Elle se trouve entre les rivières de Vrbas et de Sana et les villes de Jajce—Bagnalouka et de Ključ—Sanski Most.

I. La description du costume. — Le costume de femme à Zmiyagné est d'un heureux effet et laisse une bonne impression à tous les étrangers et surtout à un obsetvateur attentif. On remarque à première vue la variété des broderies avec les couleurs artistiquement combinées comme: les broderies de laine fine sur les manches (tableau I. 2 et IV. 4)³⁾, sur la poitrine (tab. I. 3 et IV. 3), sur le bonnet (tab. II. 1 et V. 1); la broderie avec de la soie sur les morceaux de drap bleu (tab. IV. 6 et V. 5) entrecoupée avec des rubans dorés sur la robe de drap sans manches (tab. II. 3 et V. 4) dans laquelle la taille est bien dessinée; les dessins tissés sur les tabliers (tab. I. 5 et IV. 7) avec des couleurs combinées avec gout. Comme ornement les pièces d'argent brillent sur

¹⁾ Гласник Земаљског музеја 1919. стр. 225., 226. .

²⁾ »Стари српски споменици у јужној Србији« са предговором Др. Влад. К. Петковића стр. 45.

³⁾ Les chiffres romains indiquent les tableaux et les chiffres arabes indiquent les parties de tableau et du costume.

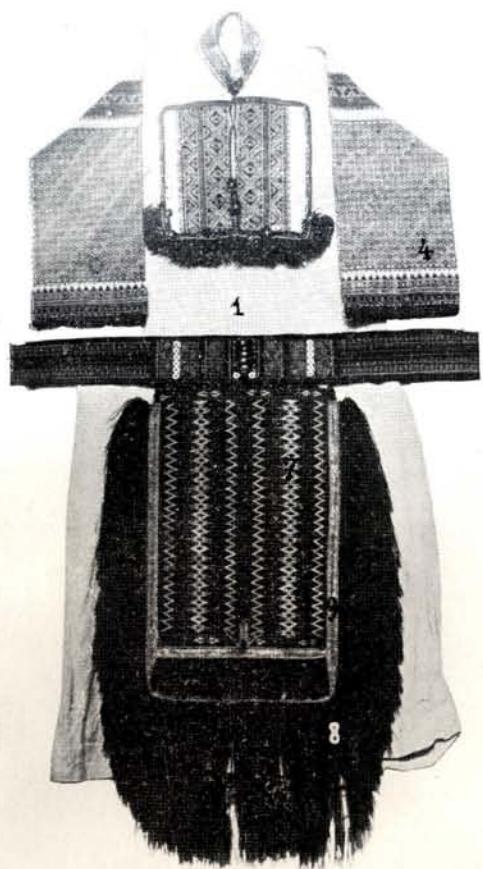
Сл. I. Жена у Змијању с лица.
Tab. I. La femme de Zmiyagné vue
de face.

Сл. II. Жена у Змијању с леђа.
Tab. II. La femme de Zmiyagné vue
de dos.

Сл. III. Девојке (1. и 2.) и млађе жене (3. и 4.) у колу.
Tab. III. Les jeunes filles (1. et 2.) et les jeunes femmes (3. et 4.) dansant le „kolo“.

Сл. IV. Делови ношње с лица.
Tab. IV. Les parties du devant du costume.

Сл. V. Делови ношње с леђа.
Tab. V. Les parties du derrière du costume.

Сл. VI. Група средовечних жена у породици Ђукић у Раткову.
Tab. VI. Groupe de femmes d'âge mûr de la famille Djoukić à Ratkovo.

le bonnet (tab. III. 5), sur le nattes et sur la poitrine des jeunes filles et des jeunes femmes (tab. III. 3 et 4). Tout cela éblouit surtout au soleil et ce qui est incroyable c'est que tout cela font les femmes qui ne savent ni lire ni écrire.

La jeune fille à marier (tab. III. 1 et 2) porte une longue chemise blanche de lin avec des manches larges (tab. I. et IV. 4). La broderie sur la poitrine est surtout remarquable (tab. I. 3 et IV. 3) ainsi que sur le col (tab. IV. 2) et sur les manches (tab. I. 2 et IV. 4). La jeune fille porte une ceinture tressée de laine fine (tab. IV. 5) avec des broderies en soie (tab. IV. 6) et des bijoux en argent (tab. I. 4). Devant se trouve un tablier en laine — prégatcha — tissé aux couleurs variées (tabl. I. 5 et IV. 7) avec des rubans dorés — paschamani — (tab. IV. 9) et des franges en laine (tab. IV. 8). Sur le dos elle porte une robe en drap blanc sans manches (tab. II. 3 et V. 4) qui s'appelle »zouboun«. Au fond du zouboun se trouve un large morceau de drap bleu avec des broderies de soie (tab. V. 5) et avec des rubans tissés en or et en argent (tab. V. 6). Sur la tête elle a un bonnet (tab. III. 5) orné de pièces en argent et sur la poitrine des colliers en pièces d'argent (tab. III. 6). De ses cheveux elle tresse deux nattes, une au-dessus du front, et en fait une natte plus épaisse laquelle ornée de pièces d'argent lui tombe sur le dos. Sur les pieds elle porte des chaussons — priglavtzi — tricotés en laine de différentes couleurs et avec des broderies de soie sur le morceau de drap bleu.

»Mlada« s'appelle la femme dans ses premières années de mariage (tab. I. II. III. 3 et 4). Son costume diffère de celui de la jeune fille en ce que à la place du bonnet (tab. III. 5) elle porte un grand mouchoir blanc — boschtcha — sur la tête (tab. I. 1, II. 1 et V. 1) avec des broderies, un large ruban rouge — mavez — (tab. V. 2 et I. 7) et avec la »kera« tressée (tab. V. 3). Ce changement de costume à cause du mariage se fait avec une cérémonie spéciale de temps anciens. Tout cela a une signification rituelle et avec certaines tendances magiques. — Il est pour cela nécessaire d'exposer brièvement cette cérémonie au moment du mariage: Lorsque la noce vient chercher la jeune fille dans la maison de ses parents pour l'emmener on lui défait les cheveux coiffés à la façon de jeune fille et on l'emmène à l'église. Le prêtre pose une couronne pendant la cérémonie du mariage sur la tête de la jeune fille avec les cheveux défaits. Après le mariage les femmes lui font deux nattes qui lui tombent sur la poitrine (tab. I. et VI.) et lui nouent le mouchoir sur la tête (tab. I. 1, II. 1 et V. 1). En dehors de ce mouchoir sur la tête, le costume de la femme diffère de celui de la jeune fille en ce que la robe de drap est teinte en bleu foncé au lieu d'être blanche comme chez la jeune fille.

Femme d'âge mûr et femme âgée. — La femme d'âge mûr quitte tout d'abord les bijoux en argent (tab. III. 6) et la broderie sur la poitrine (tab. I. 3 et IV. 3) s'élargit de plus en plus pour couvrir toute la poitrine. Elle supprime le large ruban en coton rouge — mavez — (tab. I. 7, II. 2 et V. 2) et le »zouboun« (tab. II. 3 et V. 4) est moins orné. Les femmes sur le tableau VI. sont toutes d'âge mûr. Elles tressent avec leurs cheveux de la laine. Les vieilles femmes portent des bas jusqu'aux genoux ce qu'on appelle »byètchvè«.

II. Le matériel et la manière de le produire. — Le matériel avec lequel on fait le costume de femme à Zmiyaquè se divise en deux: celui qu'elles font elles-mêmes et celui qu'elles achètent dans les magasins. Le ma-

tériel qu'elles font elles-mêmes se divise en »prténina« et »souknénina«. Une partie du matériel pour l'ornementation elles la font elles-mêmes mais la plus grande partie de ce matériel elles l'achètent.

1° »Prténina« est toute de lin et de chanvre. Les femmes la font avec des appareils primitifs et la tissent sur l'appareil qu'on appelle »stan«. La chemise (tab. I. 6, II. 4 et IV. 1) et »boschtcha« (tab. I. 1, II. 1 et V. 1) sont faits de »prténina«.

2° »Souknénina« est toute en laine de mouton qu'elles préparent elles-mêmes à la maison. »Zouboun« (tab. II. 3 et V. 4), le tablier — »pregatcha« (tab. I. 5 et IV. 7), »tkanitza« (tab. I. 4 et IV. 5) et la longue robe en drap que portent en hiver les femmes de tout âge sont faits de »souknénina«.

3° *Le matériel pour les garnitures.* — Il est de deux sortes: celui qu'elles font elles-mêmes et celui qu'elles achètent dans les magasins. De la laine elles filent elles-mêmes la laine à broder (»vounitza«) pour les broderies sur la toile (tab. I. 2 et 3, IV. 3 et 4) et pour les franges (tab. IV. 8). Le matériel qu'elles achètent comprend des petits morceaux de drap, la soie (tab. V. 5) et le ruban tissé d'or (tab. V. 6). Sous la domination turque ce matériel a été porté et vendu dans les villages par les commerçants appelés »nosalitzé« (colporteurs) et pendant l'occupation austro-hongroise et depuis la libération on l'achète dans les bourgs voisins et dans les magasins des villages.

4° *Les couleurs.* — Les femmes les font elles-mêmes: le noir d'écorce de frêne (*fraxinus excelsior*); le vert de l'herbe »srpak«; le rouge de garance (*rubia tinctorum*); le jaune de sumac (*Rhus cotinus*); le rougâtre de l'écarlate verte qui recouvre la noix (*Juglans regia*) et pour le bleu elles achètent dans les magasins le sulfate de cuivre ($CuSO_4$).

III. L'ornement. — Les ornements sont différents: la coloration, l'ornement métallique, »ivéragné« et les broderies. Les broderies sont: celles sur la toile et celles avec de la soie sur les morceaux de drap bleu.

1° *La coloration.* — Le matériel pour les broderies (tab. I. 3 et IV. 3 et 4) se teint avant de commencer à broder. Le »zouboun« se teint une fois fait et avant de condre le matériel (les petits morceaux de drap bleu).

2° *L'ornement métallique.* — On remarque surtout l'ornement des vieilles pièces en argent. C'est une sorte de dot. Cela a un lieu étroit avec l'enlèvement barbare et l'achat des jeunes filles dont on retrouve encore la trace aujourd'hui dans cette région. De nos jours cela disparaît de plus en plus.

3° *Les broderies, les brodenses et la manière de travailler.* — Il y a deux sortes de broderie: la broderie sur la toile avec de la laine fine aux couleurs que l'on désire (tab. I. 2, 3 et IV. 2, 3, 4) et la broderie sur les morceaux de drap bleu (tab. IV. 5 et V. 5). Sur la toile on brode à l'envers et non pas à l'endroit. Sur les tabliers on tisse des dessins et on distingue les »kolaschitzé« (tab. I. 5) et les »ivératché« (tab. IV. 7). Les brodenses passionnées brodent même au clair de lune, et en hiver à côté de la faible lumière du feu du foyer. Pour quelques brodenses connues on raconte qu'elles ne peuvent dormir presque toute la nuit lorsqu'elles ont l'intention de combiner et de commencer une nouvelle broderie. Au lever du jour elles s'endorment et rêvent la broderie et le lendemain se mettent au travail. Leur travail plaît à tout le monde et on le prend comme modèle.

La femme met dans la broderie toute son âme et ses sentiments les plus délicats et surtout le sentiment de l'amour de la soeur envers son frère; cet amour est très souvent l'objet de poèmes nationaux serbes. Voici un exemple de ces poèmes nationaux: Herzeg Stefan, le vassal du Sultan qui a donné le nom à tout le pays d'Herzégovina, envoie l'armée de l'autre côté de la Mer noire. Dans l'armée se trouve le frère Mileta et la soeur Militza qui accompagne son frère jusqu'à la mer. La douleur de la soeur pour son frère a été si forte qu'elle a troublé la mer avec ses larmes et sa peine a arrêté le bateau et elle supplie le frère: »Retourne toi mon frère très cher, pour que je vois ta figure blanche, pour que je la brode sur les manches (tab. IV. 4), tes yeux sur ma poitrine (tab. IV. 3), que partout où je vais je te pleure.«

On s'intéresse de moins en moins dans la région pour les broderies. On les quitte et les parties du costume comme: les manches (tab. I. 2 et IV. 4), les «chiffons» les broderies sur la poitrine, (ainsi appelés à cause de la pudeur patriarcale tab. I. 3 et IV. 3) et les tabliers (tab. I. 5 et IV. 7) deviennent les articles du commerce. Les amateurs de broderie des villes voisines les achètent et décorent leurs appartements. Le plus grand choix se trouve dans le magasin de Rista Moudrenovitch à Mrkognitch Grad (Varzar Vakouf). Quelques étrangères, anglaises ou françaises, de passage en auto achètent beaucoup de ces vieilles broderies.

IV. Conclusion. — Dans la région de Zmiyagné on remarque l'influence de trois cultures sur tout et aussi sur le costume: la culture méditerranéenne à travers la côte adriatique (Dalmatie); la culture de l'Europe centrale à travers du bassin panonique; et la culture patriarcale balkanique avec quelques influences orientales. C'est ici que ces trois cultures se rencontrent et s'entremêlent.

Les costumes et les broderies de cette région ont quelques ressemblances avec le costume du Nord de la Dalmatie. L'invasion des Turcs a provoqué des perturbations et des migrations de la population. L'hypothèse de VI. Skaritch d'après laquelle les emigrés de la Serbie méridionale auraient apporté certaines parties du costume et les broderies, à cause de quelques ressemblances qui existent entre la brodierie de cette région et la brodierie des environs de Skoplyé, devient de plus en plus vraisemblable et cela confirme les recherches ethnographiques et les matériaux ethnographiques que l'on est en train de recueillir.